

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

DIŞLAYICI LAİKLİK VE PASİF LAİKLİK SARMALINDA DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI*

¹Mahmut Hüdayi ERDOĞAN
²Utku AYBUDAK

Özet

Bu çalışma, Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatının Cumhuriyet'in erken dönemindeki konumu ile AK Parti iktidarı dönemindeki konumunu karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Bu karşılaştırma neticesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin laiklik yaklaşımının değişim değişmediği sorusu gündeme getirilmektedir. Bu nedenle çalışma, laiklik ile ilgili teorik zeminin okuyucuya aktarılması ile başlamaktadır. Bilindiği üzere devletin dini alana karışmadığı pasif laiklik ile devletin dini alanı tanzim ettiği dışlayıcı laiklik uygulamaları modern devletin din politikalarının iki ucunu oluşturmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti erken dönemde dışlayıcı laiklik uygulamalarının daha yoğun kullanıldığı bir anlayış benimsemiştir. Ancak zamanla devletin din alanına dair politikaları çok çeşitli sebeplerin etkisiyle yumuşama evresine girmiştir. 2003 yılından beri süregelen AK Parti iktidarı ise bu yumuşamanın zirve noktalarından biri olarak değerlendirilebilir. Devletin din alanındaki politika değişimine mukabil olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın konumu da değişim göstermiştir. Çalışma bu değişimin izini sürmekte ve yaşanan değişimin teorik olarak dışlayıcı laiklikten pasif laikliğe geçiş olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusunu tartışmaktadır. Din politikasındaki değişikliklerin, Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik biçiminin teorik açıdan tekrar gözden geçirmeye muhtaç hale getirdiği iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Laiklik, Laisizm, Dışlayıcı Laiklik, Pasif Laiklik, Diyanet İşleri Başkanlığı.

The Presidency Of Religious Affairs In The Spiral Of Exclusive And Passive Secularism

Abstract

This study aims to compare the position of the Presidency of Religious Affairs in the early period of the Republic with the position of the Presidency during the AK Party government. As a result of this comparison, the question arises whether the secularism approach of the Republic of Turkey has changed. For this reason, the study starts with the theoretical framework of secularism. Passive secularism, which the state does not interfere with the religious sphere, and the exclusionary secularism, which the state regulates the religious sphere, constitute the two sides of the modern state's religion policies. The Republic of Turkey used exclusionary secularism practices more intensively in the early period. However, over time, the state's policies on the field of religion entered a phase of softening due to various reasons. The AK Party government, which has been in power since 2003, can be considered as one of the peak points of this softening. As a result of the policy change of the state in the field of religion, the position of the Presidency of Religious Affairs has also changed. The study traces this change and discusses the question of whether this change can theoretically be considered as a transition from exclusionary secularism to passive secularism. It is claimed that the changes in the religious policy arose the need for a revision of the secularism form of the Republic of Turkey.

Keywords: Secularism, Laicism, Exclusionary Secularism, Passive Secularism, Presidency of Religious Affairs.

* Bu makale Mahmut Hüdayi Erdoğan'ın "2007 Sonrası Din-Devlet İlişkisi Çerçevesinde Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümetlerinin Değerlendirilmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, erdoturk66@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8513-124X

² Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, utkuaybudak@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1859-5770

GİRİŞ

Türkiye kamuoyunu sıklıkla meşgul eden laiklik tartışmaları söz konusu olduğunda Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) tartışmaların önemli gündem maddelerinden birisini oluşturmaktadır. Bu çalışma, hem laiklik, laisizm gibi kavramlara teorik bir yaklaşım hem de DİB'in kuruluş döneminde ve AK Parti dönemindeki konumuna mukayeseli bir bakış çabasının ürünüdür.

Çalışmada öncelikle laiklik ve laisizm kavramları ele alınmaktadır. Bilindiği üzere “laik” terimi ilk olarak Katolik kilisesi teşkilatından olmayan insanları tanımlamak üzere kullanılmıştır. Zamanla anlam kaymalarına maruz kalan kelimedden “laisizm” gibi daha ideolojik kavramlar da türemiştir. İlk bölümde bu kavramların açıklaması yapıldıktan sonra pasif laiklik ve dışlayıcı laiklik kavramları üzerinde durulmaktadır.

Modernleşen devletin din ile ilişkilerini düzenleme biçimine göre farklılaşan pasif laiklik ile dışlayıcı laiklik kavramları Türkiye yakın tarihi içinde son derece önemlidir. Her milletin farklı toplumsal, siyasi, kültürel ve ekonomik yapısı modernleşme serüvenlerini de farklılaştırmaktadır. Farklılaşan modernleşme süreçleri ise devletlerin din ile olan ilişkisini de farklılaştırmaktadır. Bu bağlamda en meşhur örnek elbette Anglo-Sakson dünyası ile Fransa modernleşme serüvenlerinden ortaya çıkan iki farklı laiklik anlayışıdır. Bu çalışma, söz konusu iki laiklik anlayışının tarihsel tanımlamalarını yapmakla beraber Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde niçin Fransız tipi laiklik uygulamalarının tercih edildiğine yönelik bir tartışma yürütmemektedir. Zira bu tartışma, modernleşme ve kapitalistleşme süreçlerine yönelik farklı bir araştırmanın konusunu teşkil edebilir.

Laiklik hususundaki teorik açıklamaların ardından Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ele alındığı bölümler gelmektedir. İlk olarak teşkilatın kuruluşu ve kuruluş aşamasında yaşanan tartışmalar ele alınmaktadır. DİB'in kurumsal tarihi aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin dışlayıcı laiklikten pasif laikliğe doğru evrilmesinin bir yansıması olarak okunabilir. Nitekim erken dönemde bütçe, mevzuat, kadro gibi konularda geri planda olan DİB, özellikle AK Parti iktidarı döneminde niteliksel ve niceliksel açıdan önemli bir sıçrama gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda kuruluş dönemi ile AK Parti dönemindeki DİB'e dair gelişmelerin karşılaştırılması Türkiye'nin laiklik serüveni için de ufuk açıcı bir inceleme olacaktır.

1. LAİKLİK VE LAİSİZM KAVRAMLARI

Dil bilimsel olarak laik kelimesi, Yunanca halk manasına gelen “laos” kökünden gelen laikos sözcüğünden türemiştir. Kelime, orta çağda anlam değişimine uğrayarak öncelikle rahip olmayan halk manasında kullanılmıştır zamanla ise din adamı dışındakileri belirtmek için kullanılan bir terim haline gelmiştir (Berkes, 1984: 91). Laos kelimesini Kilise halen daha aynı anlamda kullanmaya devam etmektedir (Taylan ve Aslan, 2016: 236).

Katolik inancında ruhanilerin bulunduğu sınıf mensupları klerje/klerik olarak adlandırılır ve sınıf kendi bünyesinde *regulier* ve *seculier* olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu iki sınıfın hiçbirisine mensup

olmayan Hristiyanlara laik ismi verilmektedir. Kelime zamanla bu manadan da genişleyerek ruhani ve dini olmayan ahlakı, hukuku ve fikri tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır (Başgil, 2007: 151).

Halkın bir üyesi olan laik birey diğerlerinin ne üzerinde ne de altında yer almaktadır. Diğer bir ifade ile neye inanılıp neye inanılmayacağını söyleme ve emretme yetkisine sahip değildir. Ruiz (2007) için laos, fertler arasında eşitliği ve inanç özgürlüğünü yansıtmaktadır (Ruiz, 2007: 21-22). Düşünür buradan hareketle laiklik tanımını olumlama ile birlikte yapmaktadır. O'na göre laiklik, hür bir halkı belirtir. Halkın bu hürriyeti, özgür ve eşit bireylerden oluşmasından kaynaklanmaktadır.

Laisizm kavramı ise tarihsel arka planı olan, karmaşık, çok geniş, hukuki, politik-ideolojik hatta ara sıra birbiri ile çelişen felsefi anlayışlar bütünü anlatan bir terimdir. Politik anlamında laisizmin uzlaşmacı veya militan varyasyonları olabilmektedir. Militan laisizmde devlet, dini kurumları ve prensipleri tanımamakta ve dinin toplum yaşamı üzerindeki bütün etkilerini dağıtmayı hedeflemektedir. Bu türün en meşhur uygulayıcısı Fransız devletidir. Özellikle devrimin ardından dinî alanı düzenlemeye dair yürürlüğe sokulan mevzuat militan laisizmin en uç örneklerinden kabul edilmektedir. Uzlaşmacı laisizmde ise devlet, dinden arınmıştır bu sebeple dini-etik kuralları hukuki güvence altına almamaktadır fakat dini prensipleri ve dini kurumların varlığını ve onların toplum için önemini kabul etmektedir. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere gibi Anglo-Sakson kültürü benimsemiş ülkeler bu tür laisizmin örnekleri arasında gösterilmektedir (Toroslu, 1994: 455-456). Bu noktada laisizm ile laiklik kavramları arasında bulunan farkı belirtmekte fayda görülmektedir.

Laiklik ve laisizm iki farklı anlama gelen kavramlardır. Laiklikte toplum ve kişiler dinsel otoriteden, değerlerden ve ibadetlerden bağımsızdırlar. Laik görüşe sahip fertlerin inançları olmayabilir ya da olabilir. Laik modelde esas alınan nokta fertlerin düşünceleridir. Fertler laik modellerde din adamları tarafından öğretilen değerlerin ve uygulamaların hangilerini benimseyeceğine ve dinin otoritesini nasıl, ne zaman ve hangi durumda kabul edeceğine kendisi karar vermektedir. Laiklik, toplum ve fert hayatında din kurumlarının ya da dinsel inancın herhangi bir şekilde rol almasına aktif olarak karşı geldiğinde entelektüel ve politik bir uygulama olarak onaylanıp tüm dünya görüşünün esası durumuna gelen bir ideoloji durumunu almaya başladığı bu noktada laisizm olarak adlandırılır.

Michel (2007) laisizm savunucuları için dinin gelişmeye engel, belirsizlik içinde bir sığınak, uyutucu, bağımlılık kaynağı ve yok edilmesi, karşı gelinmesi ve ezilmesi gereken bir birey zayıflığı olarak kabul edildiğinden bahseder (Michel, 2007: 104). Bu anlamda Laisizm kavramı, muhafazakâr grubun karşı tarafa yönelmiş olduğu dayatmacı ve tepeden inmece laiklik modelini savunanları tanımlayan bir mana da barındırmaktadır (Sertel, 2018: 144). Bu görüşe göre dinler bireysel, toplumsal ve siyasal tüm alanlardan dışlanacak, onun yerine fert aklının açıklamaları ikame edilecek ve hâkim olacaktır. Böylece tüm bu görüşler esas alındığında laisizm kavramı, Fransız modeli laiklik için kullanılabilir niteliktedir (Duman, 2003: 538).

Türköne (1994) içinse laiklikten farklı olarak politik bir ilke değil, bir ideolojidir. "Pozitivizmin siyasî-sosyal hayattaki yansımalarını ihtiva eder (Türköne, 1994: 94). Bu ideolojiye göre, dinler müspet bilimin gelişmesi ve insan aklının bilinmeyenleri çözmesi ile tarihe gömülmüştür. Dinler toplumsal,

siyasal ve bireysel bütün alanlardan sürülüp çıkartılacak, onun yerine insan aklına dayanan açıklama tarzları ve düzenler hâkim olacaktır. Bu görüş, toplumsal ve siyasal olarak bir zorlayıcılığı, reddetme ve mahkûm etme yoluyla dini alana müdahaleyi barındırır" (Türköne, 1994: 3).

Kılıçbay (2007)'de laisizm ve laiklik arasındaki farkı anlatırken "izm" barındıran kavramlara dikkat edilmesi gerektiğini belirtir. Ona göre "izm" barından kavramlar bir ideoloji ya da bir ideolojinin dayatılmasını içermektedir. Bu sebeple laisizm laiklikten farklı olarak bir doktrin, bir program ve laik olmayan toplumu laikleştirmek için uygulamaya konulan kapsamlı faaliyetler bütünüdür (Kılıçbay, 2007: 16).

1.1. Pasif Laiklik

Batı ülkelerinde din ve devlet ilişkileri birbirinden farklılıklar göstermektedir. Her devletin kendine has sosyal yapısı, tarihi ve kültürel gelişimi devlet ve din arasındaki dengeyi ve dünyevi iktidar ile ruhani iktidar arasındaki ilişkiyi farklı şekilde konumlandırmıştır (Gişi, 2015: 6).

Devletlerin dinî alanı düzenleme hususunda tercih ettiği yöntemler temelde iki çeşit laiklik modelini ortaya çıkarmıştır. Bu laiklik tipleri pasif laiklik ve dışlayıcı laik olarak adlandırılmaktadır³. Pasif laiklik anlam itibarıyla devletin, dinin kamusal alana müdahalesine daha pasif yaklaşımını ifade etmektedir. Dışlayıcı laiklik ise dini özel alana hapsedmek kamusal alandan ise dini dışlamak olarak kullanılmıştır. Dışlayıcı laiklik tutumu kapsayıcı bir öğreti olmasına karşın pasif laiklik devletin bu öğretiler karşısında pasif şekilde bulunmasıdır (Kuru, 2011: 14).

18. yy'da gelişen siyasi olaylar sonrası Fransa ve Amerika'da görülen ihtilaller devlet ile din arasındaki ilişkilerin yeniden şekillenmesine sebep olmuştur. 1789 ihtilalinin ardından gelen İnsan Hakları Beyannamesi ve Amerika'da 1776 tarihli İnsan Hakları Beyannamesi laiklik modellerinin şekillenmesinde kilometre taşları olarak kabul edilmektedir. 18. yy ile gelişen siyasi olaylar sonrası milliyetçilik akımının yayılması, dinin kamusal hayattaki önemini belli oranda düşürmüştür. Aynı vatan toprağında yaşayan insanlar artık dindış olmak üzerinden değil zorunluluğu eşit haklara sahip yurttaş olmak üzerinden birbirine bağlanıyordu. Laik olan devlet için vatandaşlarının hangi dine mensup olduğu bir anlam ifade etmiyordu. Devletin vatandaşlarının ruhani rahatlıklarından ziyade dünyevi rahatlıklarına ve ihtiyaçlarına odaklandığı bir döneme girilmekteydi (Uslu, 2004: 238).

Farklı toplumlar farklı laikleşme tecrübeleri geçirmişlerdir. Bu bağlamda Katolik Fransa'nın laik politik örgütlenme biçimi ile Protestan devletlerin laikleşme tecrübelerinin birbirinden ayrıştığını vurgulamak gerekmektedir.

Anglo-Sakson geleneği mezhepsel ve dinsel çoğulculuğa sahiptir. Laiklik politikasını Anglo-Sakson kültürde, din özgürlüklerinin saygıya değer olması ve dinin devlet karşısında özerk olması anlayışı belirlemiştir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde devlet-din ayrılığı kültürel ve siyasal

³ Kavram ayrımları Ahmet Kuru tarafından geliştirilmiştir. Ona göre pasif laiklik devletin dinin kamusal görünürlüğüne olanak sağlayarak pasif bir rol oynamasını, dışlayıcı laiklik ise devletin kamusal alanda dine yönelik dışlayıcı bir politika takip etmesini gerektirir (Kuru, A. T. ve Alfred Stepan, 2013: 92).

alandan din karşıtı bir tutuma yol açmamıştır. Devletin, dinin gerektirdiği şeylerin serbestçe uygulanmasını yasaklayamayacağı ve din kurumu ile alakalı yasal düzenleme yapamayacağı Amerikan anayasasında yer almaktadır. Anglo-Sakson gelenekte uygulanan laiklik modelinde devletin işlevleri arasında din işlerini düzenleme yetkisi bulunmamaktadır. Devletin, din konusunda cevaz verme ya da yasak koyma, yurttaşlarını kendi dinini benimsemeleri için ikaz etme, onlara din telkininde bulunma ve manevi alanda fetva verme gibi yetkileri olmamıştır. Tüm bu sınırlamalar sivil toplumun devlete çizmiş olduğu alanlardır (Duman, 2003: 539-540).

Anglo-Sakson kültüründe ve Amerika Birleşik Devletleri'nde din ile seküler alanlar arasında gizli anlaşma olduğundan dahi bahsedilmektedir. Amerikan aydınlanmasının din karşıtı hemen hemen hiçbir söylemi bulunmamaktadır. Amerikan Anayasası'nda geçen "kilise ile devletin ayrılması" devlet işlerine dinin karışmayacağı garantisinin yanında -belki de ondan daha fazla- dinî alanın da devlet müdahalesinden azade kılınmasını amacını gütmektedir (Casanova, 2006: 11).

1.2. Dışlayıcı Laiklik

Dışlayıcı laiklik modeli ise devletin dinî alanı serbest bırakmaktan ziyade onu kontrol etmeye çalıştığı türdür. Fransa tipi laiklik olarak da adlandırılabilen bu modelde devlet, dinî alanı hukukî yollarla ve yeri geldiğinde fiziksel şiddet kullanarak düzenleme çabasındadır.

Dışlayıcı laiklik modelinin Fransız modernleşme serüveni ile yakından ilgili olduğunu söylemek hata olmayacaktır. Fransız laikliği, toplumsal yapısı nedeniyle anti-klerikalizm olarak belirlemiştir ve bu durum da devleti kilisenin gücünü şiddet yolu ile kırmaya yöneltmiştir. Fransa klasik toplumsal yapısında kilisenin toplum üzerindeki önemli rolü, toplumsal hayatın düzenlenmesi hususunda tek yetkili olmak isteyen devleti rahatsız etmiş ve daha müdahaleci bir laiklik modelini benimsemeye itmiştir (Ertit, 2014: 112).

Kiliseyi, iktisadi ve siyasi güç olmasından çıkararak anti-klerikalist Fransız laiklik modeli, devlet ve din ayrımının kolayca belirlenebilmesine ve ayrımın gerçekleştirilmesine imkân sağlamıştır. Devrimin hemen ertesinde kiliseye ait mülkler devlet üzerine geçirilmiş, kamusal alanda haç gibi dinsel sembollerin görünümü yasaklanmış, dinsel anlamı olan yer isimleri değiştirilmiş, Gregoryen takvim yerine Fransız Cumhuriyet takvimine geçilmiş ve bunlar gibi pek çok devrimsel değişikliğin yanında bu değişime karşı çıkan kilise mensupları da sert biçimde cezalandırılmış ve hatta çok sayıda kilise üyesi öldürülmüştür (Gişi, 2015: 6). Bu denli sert ve keskin geçişler Protestan geleneğinde bulunmamaktadır. Fransa'nın devrim sonrasında din ve dinî kurumlara karşı girişmiş olduğu sert mücadele, dışlayıcı laiklik anlayışının en temel örneği olarak tarihteki yerini almıştır.

Devletlerin dinlerle olan ilişkilerinde toplumsal yapılarının farklılığından kaynaklanan değişik yaklaşımlar görülebilmektedir. Fransa ve Türkiye gibi ülkelerde din ile monark arasındaki yakın ilişkinin, cumhuriyetçi seçkinler arasında dine karşı görece daha sert bir duruşun ortaya çıkmasında etkili olduğu düşünülebilir.

2. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

Osmanlı İmparatorluğu'nda din işleri başında Şeyhülislâmın bulunduğu meşihat makamı tarafından idare edilmekteydi. Fakat meşihatın yetki ve görevleri, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yetkilerine göre çok daha kapsamlı bir alanı içine almaktaydı. Dinî konularda fetva vermesi, devletin yönetimiyle ilgili temel prensip ve normların belirlenmesinde söz sahibi olması yanında ilmiye sınıfınca idare edilen eğitim öğretim ve yargı yetkileri de bu makama bağlıydı. Günümüzde; Diyanet İşleri Başkanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Adalet Bakanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Yüksek Öğretim Kurumu arasında bölüşülmüş olan hizmetlerin hemen hepsi Osmanlı klasik döneminde meşihat makamının uhdesinde toplanmıştı. Ancak on dokuzuncu yüzyıl başlangıcında ve özellikle Tanzimat Dönemi'nden sonra Şeyhülislâmlığın yetki ve görev alanı giderek azaltılmıştır. Cumhuriyet dönemi öncesinde, Şeyhülislâmlığa bağlı olarak sadece ilmiye sınıfının elinde bulunan eğitim öğretim, vakıf ve yargı ile ilgili hizmetlerin büyük bir bölümü Evkaf, Maarif ve Adliye bakanlıklarına verilmiştir. Böylece Şeyhülislâmlığın yetki ve görev alanı fetva işleri, medreselerdeki öğretim ve şer'iyeye mahkemeleriyle daraltılmıştır (Aybudak, 2021: 286-329).

Bilindiği üzere Diyanet İşleri Başkanlığı Cumhuriyet ile beraber devletin dini alandaki temel organı haline gelmiştir. Bu bölümde de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluşu, kuruluş mevzuatında dikkat çeken ifadeler ve kuruluş sürecinde yaşanan tartışmalar ele alınmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nde uygulanan laiklik politikalarını takip etmek açısından DİB oldukça işlevsel bir konumda bulunmaktadır.

2.1. Kuruluş ve İsim Tartışmaları

1 Mart 1924 tarihinde yasama yılının başlangıcı dolayısıyla Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in parlamentoda yaptığı konuşmada Diyanet İşleri Reisliği adını taşıyacak bir kurumun oluşturulması düşüncesi dinleyicilere hissettirilmişti. Cumhurbaşkanı, konuşmasında dinin ve ordunun politikadan soyutlanması gerektiğini ve eğitim öğretimde birliğin sağlanmasının önemine değinmişti ve aynı konuşmada yapılacak düzenlemelerle dinin yüceltileceğini belirtmekteydi (Aydın, 2019: 241-242).

3 Mart 1924 tarihinde üç farklı kanun teklifi Meclise sunuldu. Teklif edilen kanunlar; Hilafetin, Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye'nin ve Şer'iyeye ve Evkaf Vekaletinin kaldırılmasını, Osmanlı Hanedanının yurtdışına çıkarılmasını ve eğitim öğretimde birlik konularını kapsamaktaydı.

Meclise sunulan teklifler, hızlı şekilde sonuçlandırılmaya çalışılmış ve ivedilikle görüşülmüştür. Görüşülen teklifler beş saat süren müzakerelerin ardından kanunlaşmıştı. Mecliste ivedi görüşmelerin neticesinde Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti kaldırıldı. Akabinde Hoca Halil Hulki Efendi (Siirt Mebusu) ve onunla birlikte 50 mebusun imzasıyla meclis başkanlığına, Umuru Diyaniye Riyaseti'nin kurulmasını isteyen kanun teklifi gündeme alındı. Sunulan teklif, günümüz Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatına dair ilk yasal tasarıyı oluşturmaktaydı. Teklif sahipleri gerekçe olarak din ile ordunun siyaset cereyanları ile ilgilenmesinin tüm dünya tarafından sakıncalı olarak kabul edildiğini, bu duruma son verilmesi gerektiğini vurgulamaktaydı (Aydın, 2019: 242). Anlaşılan o ki bir bakanlık düzeyinde örgütlenen ve

kabinede yer alan Şer'îye Vekaletinin kaldırılmasındaki ana gaye dinin politik cereyanlardan uzak kalmasının istenilmesidir (Toprak, 2018: 221).

Görüşmelerin devam ettiği oturumda teklife dair tartışmalar da yaşanmıştır ve bu tartışmaların en önemlisini de yeni teşekkül edecek kurumun ismi üzerine olduğu görülmektedir. Kanın teklifinde kurumun adı "Umûru Diyâniye Riyaseti" olarak geçmekteydi ancak bazı mebuslar "Diyâniye" kelimesi yerine "Diniye" kelimesini teklif etmişlerdir (Aydın, 2019: 242-243). Yani günümüzdeki kullanım ile Diyanet İşleri Başkanlığı yerine Din İşleri Başkanlığı ismi teklif edilmektedir. Bu değişikliğe sert biçimde itiraz eden Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi Bey ile Çanakkale Mebusu Samih Rıfat Bey'in temel argümanları din kelimesinin insanlar arası ilişkileri de kapsamına almasıdır. Nitekim ilgili kanunun ilk maddesinde insanlar arası ilişkileri düzenleme yetkisi ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bırakılacağı açık biçimde ifade edilmektedir. Konu ile ilgili Samih Rıfat Bey'in ifadeleri şu şekildedir:

Efendim Arapça ile fıkıh ile ve ulûmu hukukiye ile iştilgal etmiş olan zevatça malûmdur ki, din ile diyanet anasında fikhî bir fark vardır. Dini kazai, üftai muamelâtı nâsa dair olan her şeyi ibadatı, ahkâmı ve itikadatı camidir. Halbuki kazaya dâhil olmıyan ahkâmı, üftayı, ibadatı, itikadatı kendi mâna ve mefhumu altında cemedan bir tabiri fikhî vardır ki o diyanettir. Efendim. Bütün kütübü fikhiye ve islâmiyede Kazaen ve diyaneten tâbiri müstameldir. İmarat ve Hükümet mânasını cemedan kelimedede iktisadiyat, içtimaiyat, inzibat, tedrisat cümlesi dâhildir. Bunların her biri Hükümetin münkasem 'olduğu şuaбата taksim edilmiştir. Meydanda kalan yalnız ibadat, itikadat, üftaye aidolan ahkâmdır ki, Umumru Diyaniye Riyasetine aittir ve (Diyanet) kelimesi tamamiyle bu mânaya mevzudur. Bunun sıgai nisbetle ifade olunup (olunmaması -caiz olup (olmadığına gelince: İsmi mastardırlar sıgai nisbet haline gelebilirler. (Düveli, hükmi) gibi kelimeler -göstermektedir ki, (Devlet ve Hükümet) kelimeleiri nisbet haline intikal edebilir. Binaenaleyh Meclisi Âlimiz diyanet işleri kelimesini balbul edebilir veyahut (Umurı diniye) tâbirini kabul eder, o 'başkadır. Yalnız (Diyanet) kelimesi kâsdettiğimiz mânayı bütün şümülüyle ifade ettiğinden bunun ipkasını rica ederim. (TBMM Zabıt Ceridesi/7/Devre 2/1, 23)

Mebuslar arasında yaşanan tartışmaların temelinde Diyanet İşleri Reisliği'ne çizilmesi düşünülen sınır ve görevler hususu yatmaktadır. Çünkü din meseleleri iftaî (fetva ile ilgili) ve kazaî (yargısal) fert ilişkilerine dair tüm hususları kapsamamasına rağmen Diyanet kazaî (yargısal) meselelerden ziyade tartışmada da bahsi geçtiği gibi inanç ve ibadet alanını kapsamaktadır. Kara (2000)'e göre bahsi geçen tartışmalar tarafların politik hedefleri ve din/diyanet işlerinin hangi yöne doğru yöneleceği konularıyla alakalı ciddi bir niyet barındırmaktadır (Kara, 2000: 38). Tartışmaların neticesinde "diyaniye" yerine "diniye" kelimesinin ikamesi kabul görmedi. Fakat Zonguldak mebusu olan Tunalı Hilmi Bey'in itiraz etmesi ile Umuru Diyaniye Riyaseti yerine Diyanet İşleri Reisliği ismi meclisin vermiş olduğu çoğunluk

kararı ile ikame edildi ve böylece kurumun ismi Diyanet İşleri Reisliği oldu (TBMM Zabıt Ceridesi/7/Devre 2/1, 23).

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması laik düzen içerisinde dinin tertip edilmesi fikrinin ürünü olarak okunabilir. Polat (2002)'ye göre Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluş amacı hem laikliğin getirmiş olduğu ihtiyaçtan hem de toplumun dini hususlarda bilgilendirilmesi kaygısından doğmaktadır (Polat, 2002: 126). Sayarı'ya (1978: 177-178) göre zaten laiklik alanında yapılan inkılaplar esnasında dinin, devlet üzerinde denetim işlevi olamamaktadır.

2.2. Mevzuat-Teşkilat ve Bütçe Durumu

Diyanet İşleri Reisliği'nin kuruluş kanunu olan 429 sayılı kanunun üçüncü maddesi reis atamasını düzenlemektedir. Maddeye göre Diyanet işleri reisi, başbakanın teklifi ile Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Dördüncü madde ise Diyanet İşlerinin Reisliği'nin bütçesini Başbakanlığa bağlı kılmaktaydı. Ayrıca "Diyanet işleri reisliği teşkilâtı hakkında bir nizamname tanzim edilecektir." denilerek örgütsel yapının ayrıntılı tanzimi sonraya bırakılmıştı. Ancak 1935 yılına kadar Diyanet İşleri teşkilatının örgütsel yapısını düzenleyen kapsamlı bir mevzuat çıkarılmamıştır (Aydın, 2019: 247). Bulut'a (2014) göre bu durum kanunun acele ile çıkarıldığının ispatı niteliğindedir.

Kuruluş kanunun beşinci maddesi ile devletin sınırları içerisinde bulunan tüm tekke, zaviye, mescid ve camilerin yönetimi ile buralardaki hizmetlilerin tayinleri için yetkili merci Diyanet İşleri Reisliği olarak belirlenmektedir. Elbette ilerleyen yıllarda tekke ve zaviyelerin kapatılması ile Diyanet'in bu alandaki iktidarı da sonlanacaktır.

Diyanetin örgütsel yapısı ve bütçesinin belirli olmamasına dönük ilk itiraz 1924 senesinde gerçekleşen bütçe görüşmelerinde dile getirildi. Erzurum Mebusu Raif Efendi şu cümlelerle mevcut vaziyeti eleştirmiştir:

Diyanet işleri Bütçesi elimizde, üzerinde iki satırlık yazı olmaksızın sırf rakam olarak gelmiştir. Bütçe Muvazenei Maliye Encümeninden hiçbir yazı ve imza olmaksızın rakam olarak gelmiştir. Bunun esbabı mucibesi neden ibarettir. Raportörü kimdir, ne suretle düşünülmüştür? Bendenizce Diyanet İşleri bütçesinde daha düşünülecek bazı cihetler vardır. Bunlar düşünülmüş müdür? Bunları soracağız. Şeriye vekâletinin lağvı kanununda bu hususta bir nizamname yapılacağı ve teşkilât o nizamname mucibince icra edileceği musarrahtı. Henüz öyle bir nizamname mevcut değildir. Bu teşkilât hangi nizama yahut hangi kanuna tevfikan yapılmıştır ve bu bütçe bu şekilde çıkacak olursa kanun mahiyetini mi haiz olacaktır ve bu teşkilât bu suretle tekmil edilmiş mi olacaktır? Buna dair izahat istiyorum bendeniz. (TBMM Zabıt Ceridesi/8/1/Devre 2/1, 801-802).

Raif Efendi'nin sormuş olduğu soruya karşılık dönemin Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey:

3 Mart'ta kabul buyrulan kanun mucibince Diyanet İşleri 1340 senesi Bütçesi eski seriye bütçesinden biraz farkla takdim edilmiş bulunuyor. Fark, görülmeyecek kadar azdır. Yalnız

bütçede görülmeyecek müstahakkini ilmiye maaşatıyla dersiam maaşatıdır ki dersiam maaşatının bu bütçe kabul edildiği zaman muhassasatı zatiye bütçesine aynen naklini teklif edeceğiz Encümenle beraber... Encümen ayrıca bir şey teklif etmemiştir, yazmamıştır, bilmiyorum. Fakat Encümen herhalde tetkik ettikten sonra göndermiştir. Nizamname meselesi henüz halledilmemiştir. Vazaif hakkında bir nizamname bittabi yapılacak. Teşkilâta gelince; eski teşkilâta hiç dokunulmamış gibidir. Yalnız ilâve olmak üzere buraya evkaftan aldığımız vazaifin de teşkilâtını beraber almışızdır. Bu sene verdiğimiz bütçe bundan ibarettir." yanıtını vermiştir (TBMM Zabıt Ceridesi/8/1/Devre 2/1, 801-802).

Meclis görüşmelerinden anlaşıldığı kadarıyla Diyanet İşleri Reisliği'nin bütçesi fazla teferruata girilmeden, Şeriye Vekaleti'nin bütçesi kopyalanarak hazırlanmıştır. 1927 senesinin bütçe görüşmelerinde ise ilk kez Diyanet İşleri Reisliğinin idari yapısı olan taşra ve merkez teşkilatlarına dair konular geçmekteydi. Kurulan müdürlükler; Tahrirat ve Evrak Müdiriyeti, Levazım Müdiriyeti, Me'murin ve Sicil Müdiriyeti ve Müessesat-ı Diniye Müdiriyeti'dir. Taşra yapılanmasına dair ise kazalarda ve vilayetlerde bulunan müftülüklerden bahsedilmektedir. 1927 yılında 391 müftülük teşkilatı taşra yapılanmasında bulunmaktadır (Aytük vd., 1989: 34). Diyanet İşleri Reisliği'ne 1927 seneli bütçe kanununda ait 7.172 kadro tahsis edilmekte bunların 71'i merkez yapılanmasında bulunmaktadır (DİB).

22 Haziran 1935 tarihinde 2800 sayılı "Diyanet İşleri Reisliği Teşkilât Ve Vazifeleri Hakkında Kanun" ile Diyanet İşleri Reisliği ilk kez yapılanmaya dair bir kanuna sahip olmaktadır. Söz konusu kanun ile birlikte taşra ile merkez dair daha detaylı bir düzenlemeye yer verilmekteydi (Aydm, 2019: 248)⁴.

Teşkilatlanma kanun düzeyinde ele alınmış olmakla beraber 1935 yılına gelindiğinde teşkilatın görevleri hususunda halen daha netlik bulunmamaktaydı. Bu konudaki ilk düzenleme 11 Kasım 1937 tarihinde 7647 sayılı "Diyanet İşleri Reisliği Teşkilâtının Vazifelerini Gösterir Nizamname" ile yürürlüğe giren kararnamedir. Her kaza ve vilayetteki başkanlığa bağlı müftülük bulundurmaya ve bu müftülerin seçim usulüne dair hususları işleyen kararnamede idari alanda herhangi bir yenilik yer almamaktaydı. Fakat taşra ve merkez yapılanmasındaki kadroların sayısı, unvanı ve derecesi tekrar tespit edildi: taşra yapılanmasında 451, merkez yapılanmasında 29 olmak üzere 480 toplam kadro belirlendi. Müşavere Heyeti'nin mensupları sekizden beşe indirildi. 5 Temmuz 1939 senesinde 3665 sayılı kanun ile yapılan değişiklikle Diyanet İşleri Reisliği'ne ilk kez Reis Muavini kadrosu getirildi (Yücel, 1994).

3. AK PARTİ DÖNEMİNDE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

AK Parti döneminde hem nicelik hem nitelik olarak Diyanet İşleri Başkanlığının büyüme gösterdiği söylenebilir. AK Parti iktidarıyla birlikte DİB'e yeni yasal düzenlemeler getirilmiş,

⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Diyanet İşleri Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanunu. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3035.pdf>.

sorumluluk alanı genişletilmiş, personellerinin yaşam standartları arttırılmış ve DİB'in faaliyet alanları genişletilmiştir. DİB, AK Parti iktidarı boyunca hem mevzuat hem bütçe olarak güçlendirilmiştir. Devlet ve halk nezdinde daha itibarlı duruma getirilmeye çalışılan DİB, bulunduğu noktadan kademeli olarak iyileştirilmeye çalışılmıştır (Akyüz, 2016: 226-227).

Bunun yanında yer yer kamuoyunda da tartışma konusu olan DİB bütçesi meselesi de kurumun nicelik olarak genişlemesinin en somut göstergesidir. Aşağıdaki tabloda yıllara göre Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesi ve bütçenin toplam bütçe içerisindeki payı verilmiştir.

Tablo 1. Yıllara Göre Diyanet İşleri Başkanlığına Bütçesi

Bütçe Yılı	DİB bütçe Ödeneği	DİB Bütçe Payı (%)
2002	553.364.200	0.6
2003	770.292.000	0.5
2004	976.834.294	0.6
2005	1.125.744.626	0.7
2006	1.308.187.000	0.8
2007	1.638.383.000	0.8
2008	1.998.412.595	0.9
2009	2.454.275.000	0.7
2010	2.650.530.000	0.9
2011	3.178.993.000	1.03
2012	3.891.166.000	1.13
2013	4.604.649.000	1.16
2014	5.442.784.000	1.27
2015	5.743.383.000	1.23
2016	6.482.979.000	1.15
2017	6.867.117.000	1.08
2018	7.774.183.000	1.03
2019	10.445.980.000	1.10
2020	11.519.610.000	1.06
2021	12.977.930.000	0.9

Kaynak: (Gözaydın, 2009: 224).

Yıllara göre bütçeye baktığımızda nominal düzeyde sürekli bir artışın olduğu görülmektedir. DİB bütçesinin genel bütçe içerisindeki oranına bakıldığında ise 2002-2014 koridorunda bir artış eğilimi içerisinde olduğu ve binde altı olan payının %1,27'ye yükseldiği görülmektedir. Ardından oransal olarak genel bütçe içerisindeki ağırlığı düşüşe geçmiş ve 2021 yılında yüzde birin altına düşmüştür. Kamu kurumlarının bütçe giderlerinin oldukça önemli bir kısmını personel giderleri oluşturduğundan AK Parti iktidarının ilk yıllarındaki DİB personel sayısındaki artış hızının sonraki yıllarda yavaşladığı sonucuna varılabilir. Zaman zaman kamuoyunda tartışmalara da sebebiyet veren bütçede en önemli giderin

personel olduğu ve ülke sathındaki cami, ibadethane, kuran kursu gibi binalarda tefriş ve bakım giderlerinin olduğu da dikkate alınmalıdır (Gözaydın, 2009: 225).

2010 yılında kabul edilen 6002 sayılı kanunla birlikte Diyanet'e ait teşkilat kanunu elden geçirilmiş ve Diyanet'in görev alanları genişletilmiş, kurum personelinin finansal durumları da iyileştirilmiştir. Bu kanunla beraber Diyanet'in yurtdışındaki faaliyetlerinde artış gözlemlenmektedir zira ilgili değişikliklerle beraber Diyanet İşleri Başkanlığı'nın teşkilat yapısı değiştirilmiş 2. madde ile birlikte yurt dışı teşkilat yapısı eklenmiştir (Mutluer, 2014: 8).

633 sayılı Kanun'da değişiklik yapan 01.07.2010 tarihli 6002 sayılı kanun ile Diyanet'in mevcut teşkilat yapısı büyük çapta belirlenmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 2 sürekli kurula ilaveten 9'u Genel Müdürlük seviyesinde olmak üzere 14 hizmet birimi oluşturulmuş, Başkanlık makamı ise genel müdürlük seviyesinden müsteşarlık seviyesine yükseltilmiştir (DİB).

Yapılan yenilikler ile birlikte Diyanet İşleri Başkanı'nın görevleri arttırılmış etki alanı genişletilmiştir. 633 sayılı kanunun eski halinde başkanın görevleri şu şekilde yer almaktaydı: "Başkan, kuruluşun bütün çalışmalarını denetlemek, yürütmek ve düzenlemekle görevli olmuştur." 2010'daki değişiklikte ise başkanın görevleri şu şekilde genişletilmiştir:

"Diyanet İşleri Başkanı, Başkanlığın en üst amiri olmakta ve Başkanlığı temsil etmektedir. Başkan gerekli tedbirleri, din hizmetlerinin verimli ve etkin olması için almaktadır. Bu gaye doğrultusunda din hizmetleri ile ilgili uluslararası veya ulusal kuruluş ve kurumlarla iş birliği yapar, hizmetlerin denetlenmesi, koordinasyonu, yürütülmesi ve düzenlenmesi vazifelerini yerine getirir, kaynakların etkin kullanılmasını sağlar."

2010 yılında getirilen yetki genişlemesinden Din İşleri Yüksek kurulu da nasibini almıştır. Yapılan değişiklikler ile kurulun etki alanı uluslararası boyut kazanmıştır. Kurula; yurt dışında İslam dinine dair dini kültürel oluşumları ve dini-sosyal teşekkülleri değerlendirmek bu alanlarda konferanslar, istişari toplantılar ve ilmi çalışmalar yapmak ve yine yurt dışında İslam dini ile ilgili dini propaganda, neşriyat faaliyetleri ve gelişmeleri değerlendirmek ve görüşleri başkanlık ile paylaşmak yetkileri verilmiştir.

Teşkilata yönelik değişiklikler ile daha önce de bahsedildiği gibi Başkanlık, müsteşarlık seviyesine yükseltilmiş ve on iki yeni hizmet birimi kurulmuştur. Başkan yardımcıları sayısı üç yapılmıştır. Uluslararası arenada etkin din hizmeti sağlayabilecek yasal altyapı bu değişiklik ile sağlanmıştır. Personellerin özlük hakları iyileştirilmiştir. (DİB, 2012: 18).

AK Parti döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı Kurumu hakkında yaşanan gelişmelerden bir diğeri DİB'in devlet protokolündeki sırasını değiştirilmesidir. 12 Eylül döneminden 2012 yılına kadar sabit kalan DİB'in devlet protokolündeki sırasının Ak Parti hükümetince yukarı yönlü olacak şekilde değiştirilmesi kuruma verilen önemi de gözler önüne sermektedir. İlgili değişikliklerle beraber aynı zamanda askerlerin üst sıralarda olduğu eski listeye, AB normları çerçevesinde daha sivil bir görünüm kazandırılmıştır. Böylece 2012 yılında düzenlenen devlet protokolü listesinde yer alacak kişi/kurum

sayısı 82'den 35'e indirilmiştir (Akyüz, 2016: 227). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın protokoldeki sırası ise 51'den 10'a yükselmiştir. Genelkurmay Başkanı protokoldeki mevcut konumunu (üçüncü sıra) muhafaza ederken oramiraller ve orgeneraller on birinci sıradan yirmi üçe inmiştir.

Diyanet'in AK Parti döneminde kazandığı prestij devlet protokolünün haricinde de göze çarpmaktadır. Marmaray tüp geçidinin açılışında DİB başkanının dua etmesi ve açılış töreni boyunca başkanın konuk devlet erkânıyla aynı saflarda durması kuruma gösterilen önemi yeter düzeyde ortaya koymaktadır (Akyüz, 2016: 227).

2010 tarihinde gerçekleştirilen hukuki değişiklik ile birlikte DİB'in faaliyet ve hizmet alanlarının cami dışına çıkmasının imkânı tanınmış ve kurum personellerinin kariyer planlaması dahilinde çalışması ve eğitim almasının önü açılmış yine personellerin özlük hakları iyileştirilmiştir. Din İşleri Yüksek Kurulu'na üyelik şartları esnetilmiş ve bu heyete teşkilatın her biriminden katılım gerçekleştirilmesinin önü açılmıştır. Yasal bir çerçeve ile kurumun uluslararası faaliyetler gerçekleştirebilmesinin imkânı sağlanmıştır. Bunlarla beraber Başkanlık yine aynı dönemde televizyon ve radyo yayınına başlamış böylece topluma daha yakın hale gelmiştir (Mutluer, 2014: 10). Kurumun toplum ile olan temasının artmasına örnek olarak yürürlüğe konulan telefon ile fetva sorma hizmeti örnek gösterilebilir. İlgili hizmet öncelikle sabit telefon üzerinden verilmeye başlanmış daha sonra yoğun talep üzerine "190 Alo Fetva Hattı" adıyla sabitleştirilmiş ve bu konuda vatandaşa yardımcı olması için din hizmetleri uzmanlığı kadroları oluşturulmuştur (Topuz, 2015: 77).

Mevzuatında yapılan değişiklikler ışığında kurumun; uluslararası ilişkiler ve antlaşmalara dayanarak, yurt dışındaki Türk vatandaşlarına ve İslam dinine mensup diğer topluluklara dini hizmet sağlayabileceği ve faaliyette bulunduğu ülkelerin kanunlarının müsaadesi dahilinde çocuklara din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri verebileceği de ifade edilmelidir (Mutluer, 2014: 14).

Yaşanan gelişmeler ışığında DİB'in Ak Parti döneminde uluslararası faaliyetlerinde nitel ve nicel anlamda büyüme gösterdiği görülmektedir. Uluslararası faaliyetlerde Türkiye'nin kültürel ve tarihsel bağlamda yakın olduğu bölgeler ve coğrafyalardaki ülkelerdeki faaliyetlerini arttırmıştır. 2006 tarihinde İstanbul'da gerçekleşen Afrika Kıtası Müslüman Ülke ve Toplulukları Dini Liderler Toplantısı DİB'in yurtdışı kökenli faaliyetlerinin somut bir meyvesi olarak değerlendirilebilir. İlgili toplantıya 19 ülkeden 33 dini lider katılmış ve dini alanda yetiştirilmek üzere 25 Afrika ülkesinden 100 öğrencinin Türkiye'ye getirilmesi kararlaştırılmıştır (Akyüz, 2016: 231).

20.11.2017 tarihinde gerçekleşen 696 sayılı KHK ile Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Başkan yardımcısı sayısı 3'ten 5'e çıkarılmıştır (DİB). Bilindiği üzere 2018 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanlığı yönetim sistemine geçilmiş ve pek çok kamu kurumunda olduğu gibi Diyanet İşleri Başkanlığı da Cumhurbaşkanlığına bağlanmıştır. Ancak 2018 yılında yapılan değişiklikler sadece kurumun Cumhurbaşkanlığı'na bağlanması yönünde olmamış aynı zamanda yetki alanı bir kez daha genişletilmiştir. Yapılan değişikliklerle birlikte kurumun sağlık kuruluşları, sosyal hizmet kurumları, gençlik merkezleri, öğrenci yurtları ve benzeri yerlerde din hizmeti sunmak ve manevi danışmanlık yapabileceği belirtilerek görev alanı ciddi ölçüde genişletilmiştir. Bunun yanında yine aynı değişikliklerle

birlikte Diyanet'e dini gece ve günlerde organizasyonlar düzenlemek, vekaletle kurban organizasyonu sunan kuruluşların faaliyetlerini gözetlemek ve kurban ibadetinin usulüne uygun biçimde yerine getirilmesi için önlemler almak, ihtiyaç görülen yerlerde gençlik çalışma merkezi, dini rehberlik merkezi, okuma salonu gibi hizmetler açmak ve bunlarla alakalı yükümlülükleri uygulamak, dijital medya yoluyla işitsel, görsel ve yazılı olarak halkı din nezdinde bilinçlendirmek gibi yetkiler tanınmıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı Kurulu ve Görevleri Hakkında Kanun).

SONUÇ YERİNE: DEĞİŞİMİN TEORİK ZEMİNİNİ ARAMAK

Türkiye'nin modernleşme serüveninde bürokratik elitler için Fransa her zaman başat örnek olmuştur. Bu önermenin, Cumhuriyet öncesi Osmanlı modernleşmesi için de geçerli olduğu rahatlıkla söylenebilir. Devleti modernleştirici kadroların örneği Fransa olsa da Osmanlı modernleşmesi ile Cumhuriyet modernleşmesi arasında uygulanan laikleştirici politikaların biçimi açısından farklar bulunmaktadır. Bilindiği üzere erken Cumhuriyet döneminde Osmanlı'dan farklı olarak militan laisizme daha yakın bir anlayış sergilenmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası konjonktürün de etkili olduğu ve Türkiye'de Demokrat Parti iktidarı ile başlayan din politikaları hususunda görece daha yumuşak bir döneme geçişle beraber laiklik, Türkiye siyasetinin temel tartışmalarından birisi haline gelmiştir.

Türkiye'deki laiklik tartışması tarafları genelde birbirini laikliğin ne olduğunu anlamamakla suçlamaktadır. Ancak tartışmanın daha çok dışlayıcı laiklik taraftarları ile pasif laiklik taraftarları arasında olduğu söylenebilir. Zira tartışma aslen; devletin dinî alanı kontrol ettiği ve kamusal alanda dinî görünümlere dair yasakçı bir tutum sergilemeyi kendisine bir hak gördüğü laiklik ile devletin dinî alanı serbest bıraktığı bir laiklik arasında gerçekleşmektedir.

Cumhuriyetin politik tarihi, pasif laiklik taraftarı merkez sağ partiler ile dışlayıcı laiklik taraftarı anlayışın siyaseten mücadelesinin tarihi olarak görülebilir. On yıllık Demokrat Parti iktidarı dönemi, Özal'lı ANAP dönemi ve nihayetinde de uzun süre tek başına iktidarda kalmayı başaran AK Parti dönemi devletin dinî alana yönelik davranışında hissedilir bir değişikliğin olduğu dönemlerdir. Bu değişim dışlayıcı laiklik anlayışından pasif laiklik anlayışına geçiş olarak da değerlendirilebilir. Söz konusu değişimin devlet hiyerarşisinde somut olarak gözlemlenebileceği kurumların başında ise elbette ki Diyanet İşleri Başkanlığı gelmektedir.

Çalışmada Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cumhuriyet boyu geçirdiği değişimlere odaklanmak yerine erken dönemdeki ahvaline ve AK Parti iktidarı dönemindeki değişikliklere dikkat çekilmiştir. Aradaki yaklaşık yarım asırlık sürecin es geçilmesi iki farklı siyasal iktidarın din politikaları ve Diyanet'e bakışı arasındaki tezadın çok daha net biçimde ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Nitekim çalışma, bir kurumun devlet teşkilatı içerisindeki dönüşüm tarihçesini vermek niyetinden ziyade DİB üzerinden bir araştırma sorusunu gündeme getirmeyi amaçlamaktadır. Diyanet teşkilatı, binlerce kişilik imam-müezzin vs. kadrosu ve devasa bütçesi ile her daim tartışma konusu olmuş bir devlet birimidir. AK Parti döneminde de devlet protokolünde üst sıralara ilerlemesi, bütçe ve kadrolarında yaşanan genişleme gibi çalışmada sayılan pek çok husus kuruma verilen önemi gözler önüne sermektedir. Ancak

bu değişimin teorik olarak hangi zemine oturtulması gerektiği problemi araştırmacıların karşısında durmaktadır. AK Parti döneminde dışlayıcı laiklik uygulamalarının terkinde gayret edildiği bir gerçektir. Ancak bu durum zorunlu olarak devletin dine karşı tutumunu pasif laiklik tanımına sokmakta mıdır? DİB'in bütçe ve kadrosunda ve aynı zamanda yetki sahasında yaşanan büyüme devletin dinî alandan çekilmediğini aksine çok daha aktif bir rol aldığını mı göstermektedir yoksa söz konusu genişleme vatandaşın talebi üzerine gerçekleştiğinden yine de pasif laiklik tanımı çerçevesinde değerlendirilebilir mi?

Türkiye Cumhuriyeti'nin son dönemdeki din politikalarının dışlayıcı laiklik kapsamının kesinlikle dışında olduğu aşikârdır. Ancak pasif laiklik kapsamına ne kadar uyumlu olduğu da önemli bir soru işareti olarak durmaktadır. Bu noktada belki de pasif laiklik kavramı üzerine daha fazla düşünmeye ihtiyaç vardır. Yahut laiklik teriminin daha detaylı bir şekilde kategorize edilmesi gerekmektedir.

Pasif laiklik kavramı, metinde de vurgulandığı üzere dinin devlet işlerine karışmamasının yanında dinî alanın da devlet müdahalesinden azade olması gerektiği üzerine inşa edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında DİB'in giderek daha büyük ve daha yetkili bir kurum haline gelmesi pasif laiklik tanımının sınırlarını zorlayan gelişmeler olarak değerlendirilmeye mecburdur. Zira son kertede DİB, devlet tüzel kişiliği içerisinde varlık gösteren bir kurumdur. Lakin AK Parti iktidarının dışlayıcı laiklik uygulamalarına karşı duruşunun halkta güçlü bir desteğe yol açtığı ve bu destek ışığında bu tür bir laiklik görüşünün de terk edildiği söylenebilir. Bu durum, Türkiye'nin 2000 sonrası laiklik tecrübesini teorik bir zemine oturtmak hususunda güçlük doğurmaktadır. Söz konusu güçlük belki de laiklik araştırmaları alanında yeni kavramlar ve yaklaşımlar geliştirmenin zamanının geldiğinin göstergesidir.

ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ BEYANI

Çalışmada kullanılan yöntem etik kurul iznini gerektirmemektedir.

DESTEK BEYANI

Bu çalışma herhangi bir kişi veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, İ. (2016). Adalet ve kalkınma partisi'nin din politikaları (Recep Tayyip Erdoğan dönemi). (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Aybudak, U. (2021). *Kapitalizme entegrasyon ve islamcılık(lar)*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Aydın, Ö. (2019). Diyanet işleri başkanlığı'nın hukuki statüsü üzerine tartışmalar. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 14(2), 239-276.
- Aytük, N., Çelik, Y. ve Şahinaslan, E. (1989). Diyanet işleri başkanlığı teşkilat tarihçesi (1924-1988). *Diyanet Dergisi*, 25(1), 31-66.

- Başgil, A. F. (2007). *Din ve laiklik*. İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- Berkes, N. (1984). *Teokrasi ve laiklik*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Bulut, M. (2014). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluş yılları. <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=945>
- Casanova, J. (2006). Rethinking secularization: A global comparative perspective. *The Hedgehog Review*, 8(1-2), 7-22.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2012). Stratejik planı 2012-2016. http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/qbwUy+diyanet_stratejik_plan.pdf
- DİB (2021). Kurumsal tarihçe. <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1>
- Duman, F. (2003). Din ve siyaset. M. Türköne (Ed.). *Siyaset içinde* (s. 523-558). İstanbul: Lotus Yayınevi.
- Ertit, V. (2014). Birbirinin yerine kullanılan iki farklı kavram: Sekülerleşme ve laiklik. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(1), 103-124.
- Gişi, E. (2015). Laiklik kavramının kronolojik evrimi. *The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies*, 1(1), 1-13.
- Gözaydın, İ. (2009). *Diyanet Türkiye Cumhuriyeti'nde dinin tanzimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kahraman, M. (2008). Avrupa birliği ülkelerinde ve Türkiye'de laiklik. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 57-77.
- Kara, İ. (2000). Din ile devlet arasında sıkışmış bir kurum: diyanet işleri başkanlığı. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2000), 29-55.
- Kılıçbay, M. A. (2007). Laiklik ya da bu dünyayı yaşayabilmek. *Cogito*, 8(1), 23-49.
- Kuru, A. (2011). *Pasif ve dışlayıcı laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye*. (Çev. E. Ç. Babaoğlu). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- MBS (2021). Diyanet işleri başkanlığı kuruluş ve görevleri hakkında kanun. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=633&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Michel, T. (2007). Laisizme katolik bir bakış. *Cogito* (1), 103-109.
- Mutluer, N. (2014). Yapısal, sosyal ve ekonomi politik yönleri ile diyanet işleri başkanlığı. S. Özçelik (Ed.). *Sosyo-ekonomik politikalar bağlamında diyanet işleri başkanlığı kamuoyunun diyanet'e bakışı tartışmalar ve öneriler içinde* (s. 4-66). İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği.
- Polat, F. (2002). Din-devlet ilişkisi ve diyanet. *Ekev Akademi Dergisi*, (10), 119-128.
- Ruiz, H. P. (2007). *Laiklik nedir?*. (Çev. Ü. Derkunt). İstanbul: Gendaş Kültür.
- Savcı, B. (1967). Diyanet işleri teşkilatının gelişmeleri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 22(3), 85-102.
- Sayarı, B. (1978). Türkiye'de dinin denetim işlevi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 33(1), 173-185.
- Sertel, E. (2018). Laiklik ve sekülerleşmenin kavramsal farklılığı ve işlevsel birlikteliği üzerine. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(6), 138-149.
- Taylan, Ö. ve Aslan, S. (2016). Ak parti dönemi din devlet ilişkileri ve laiklik politikaları. S. Aslan ve Y. Demirhan (Ed.). *Türk siyasal hayatında ak parti dönemi içinde* (s. 233-283). Bursa: Ekin Yayınevi.
- TDK (1988). *Türkçe sözlük (cilt II)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toprak, H. (2018). Türkiye Cumhuriyeti'nde dini kurumsallaşma: Diyanet işleri başkanlığının kuruluşu. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 14(51), 217-233.
- Topuz, İ. (2015). Danışmanlık görevi yürüten din görevlilerinin mesleki algılarına yönelik nitel bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (34), 75-93.
- Toroslu, N. (1994). Laik devlet kavramı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49(3), 455-458.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1924). TBMM Zabıt Ceridesi/8/1/Devre 2/1. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c008/tbmm02008040.pdf>

Türkiye Büyük Millet Meclisi. TBMM Zabıt Ceridesi/7/Devre 2/1.
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c007/tbmm02007002.pdf>.

Uslu, Ş. (2004). Laiklik-din ilişkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(16), 235-250.

Yücel, İ. (1994). Diyanet İşleri Başkanlığı. TDV İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/diyanet-isleri-baskanligi>.